

УДК 314.151.3-054.73-057.875-044.332

ОЛЕКСІЙ БАРДІНОВ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

АНАСТАСІЯ БАРДІНОВА

Головне територіальне управління юстиції у Полтавській області

ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У статті актуалізована проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища. Проведено аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми, що дало підстави назвати серед ключових понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, такі як «інтеграція», «реінтеграція» та «адаптація», останнє з яких означає складний процес поетапного входження внутрішньо переміщених осіб до умов університетського середовища.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, студенти-переселенці, адаптація, інтеграція, реінтеграція

Постановка проблеми. Вивчення питання адаптації внутрішньо переміщених осіб на території України як суспільного явища викликane низкою проблем, з якими зіштовхнулася Україна, починаючи з 2014 року (анексія Криму та події на Сході України), що призвели до значного переміщення громадян усередині нашої держави. І хоча така ситуація існує вже не перший рік, незважаючи на всі спроби подолати її негативні соціальні наслідки з боку як української влади, так і вчених, на сьогодні вона повною мірою не врегульована.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел дозволив констатувати, що проблема внутрішньо переміщених осіб на території України викликала науковий інтерес у цілому ряду вчених. Так, Т. Алексеєва, І. Бойко, Л. Волошина, С. Гура, О. Мороз, В. Цибулько та ін. присвятили наукові дослідження загальним аспектам проблеми адаптації переселенців в освітній галузі; питання соціально-психологічної адаптації переселенців вивчали Г. Солдатова, Л. Шайгерова; соціальній адаптації мігрантів приділена увага В. Гриценко; особливості соціально-психологічної адаптації студентів-мігрантів в нових соціокультурних умовах стала предметом уваги Т. Донських [2]. Проте поза увагою науковців і досі залишаються питання щодо чіткого визначення ключових понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, зокрема, в умовах адаптації студентів-переселенців до університетського середовища. Утім, виключення в цьому плані становлять наукові розвідки Н. Беляєвої, В. Дуба, О. Жданової-Неділько, Ю. Краценка, Г. Сорокіної, І. Титар, у яких розкрито деякі особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до ВНЗ. Зокрема, організаційно-педагогічні умови адаптації внутрішньо переміщених осіб студентів-переселенців до університетського середовища отримали відображення у праці Н. Беляєвої, О. Жданової-Неділько [1]; адаптація студентів-переселенців до університетського середовища засобами студентського самоврядування стала предметом дослідження Ю. Краценка, Г. Сорокіної [6]; особливості адаптації студентів-переселенців до вищого навчального закладу розкрито у науковій публікації В. Дуба [3]; питання щодо визначення понять та критеріїв адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб до ВНЗ отримали висвітлення у дослідженні І. Титар [7].

Ці проблеми дуже відрізняються як за масштабами (загальнодержавні, пов'язані насамперед з діяльністю законодавчої і виконавчої гілок влади; місцеві – діяльність органів місцевого самоврядування; індивідуальні – особливості індивідуальної адаптації та сприйняття серед місцевого населення), так і за змістом (економічні, соціально-побутові, гуманітарно-культурні тощо).

Різноманітність проблем адаптації внутрішньо переміщених осіб спричинила виникнення чималої кількості різноманітних наукових термінів, таких як: «інтеграція», «адаптація», «реінтеграція», «внутрішньо переміщені особи», «адаптація внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища», «студенти-переселенці», «соціальна адаптація студентів-переселенців», «соціально-психологічна адаптація», «професійна адаптація», «адаптаційна готовність студентів-переселенців із

зони АТО та АР Крим до нового університетського середовища» тощо та їхню неоднозначну інтерпретацію в педагогічній науці.

Метою статті є з'ясування змістової сутності ключових понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, оскільки кожне з них тією чи іншою мірою відображає особливості процесів, до яких залучаються ці особи з метою їхньої адаптації в нових умовах життя, навчання тощо. Разом із тим, офіційні і неофіційні назви тих чи інших категорій внутрішньо переміщених осіб мають і соціальний та психологічний сенс, відбиваючи певні сторони їхнього статусу як на державному, так і на соціально-побутовому рівні, сприяють формуванню ставлення до них у суспільстві, а також і їхньому власному самоусвідомленню. Тому проблема інтерпретації змісту ключових понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, постає наразі досить гостро і в сучасних наукових дослідженнях є однією з досить актуальних.

Виклад основного матеріалу. У найбільш узагальненому виді зазначена проблема знайшла своє відображення у філософській, юридично-правовій, психологічній, соціальній та педагогічній думці, зазвичай, інтегруючи значну кількість цих аспектів.

Так, поняття «внутрішньо переміщені особи» як юридична категорія розглядається сучасними дослідниками в психолого-педагогічному контексті й характеризується ними як «вимушені переселенці з території Криму, Луганської, Донецької області» [1, с. 30]. Як обставина їхнього виокремлення називається «вимушена внутрішня міграція осіб, що набули статусу внутрішньо переміщених осіб чи переселенців» [3, с.36].

Поняття «студенти-переселенці» фігурують у вже згаданих дослідженнях у галузі педагогіки вищої школи і позиціонуються їхніми авторами як особлива вікова і соціальна категорія населення, яка є найбільш вразливою соціальною групою в контексті міграційних процесів, що характеризується цілим спектром специфічних проблем: економічних, соціальних, побутових, організаційних, психологічних; а іноді мають місце й правові колізії [3, с. 37]. Для студента-переселенця характерним є: зміна соціального статусу і оточення, входження в нове соціокультурне та освітнє середовище, особиста і матеріальна налаштованість, підвищення значимості та потреб тісних емоційних контактів з одночасним страхом відчуження, криза ідентичності тощо.

Дефініція «соціальна адаптація студентів-переселенців» визначається вченими як здатність особистості відповідати вимогам і нормам навчального закладу; як здатність розвиватися в новому для себе середовищі, реалізувати свої здібності й потреби, не вступаючи з цим середовищем у суперечності [3].

Термін «адаптація студентів-переселенців із зони АТО та АРК Крим до нового університетського середовища» трактується науковцями як здатність особистості до взаємодії з довкіллям (академічні групи, нові викладачі, нові навчальні програми та способи їхнього вивчення, групи за інтересами тощо) та самим собою [3]. Причому, на успішність цієї взаємодії буде впливати індивідуальна стратегія адаптації. О. Зав'ялова розрізняє в цьому плані активну та пасивну стратегію адаптації. Але увага вченої сфокусована на допомозі студентам-переселенцям саме у формуванні активної стратегії адаптації. На думку дослідниці, це сприятиме процесу реінтеграції внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища, налагодженню діалогу між різними групами студентів та процесам примирення на рівні студентських громад (термін «реінтеграція» в зарубіжній науковій літературі переважно означає інтеграцію при поверненні внутрішньо переміщених осіб до попереднього місця проживання) [4]. Все це можливе завдяки активній взаємодії зі студентами-переселенцями студентського самоврядування, яке виступає як частина університетського середовища, що захищає права та інтереси студентів на різних рівнях. Бо саме «студентське самоврядування, – як стверджує Ю. Кращенко, – може виступити дієвим засобом адаптації та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб до освітнього середовища навчального закладу» [6, с. 91]. Тож роль студентського самоврядування в адаптації студентів-переселенців є дуже значною, унікальною за своєю суттю та механізмом реалізації. При цьому наявність програм і стратегій, у тому числі й міжнародних, що спрямовані на допомогу внутрішньо переміщеним особам, зокрема, студентам-переселенцям, мають спонукати останніх до активних дій з налагодженням свого побуту в широкому розумінні цього слова.

У контексті зазначеного варто вказати, що відсутність аналогій цього напрямку у світовій практиці дає підстави вважати роль студентського самоврядування в адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища в Україні педагогічним нововведенням.

Але дефініція «професійна адаптація» розглядається вченими як здатність внутрішньо переміщених осіб до взаємодії з професійним середовищем, яка є необхідним складником їхнього професійного становлення й розвитку.

Одними із центральних понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, є поняття «інтеграція» та «адаптація». Саме ці поняття викликають неабиякі дискусії. Неоднозначність у

використанні згаданих понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, учені пов'язують із специфікою мови. Так, і в англійській, і в українській мові обидва поняття можуть відноситись і до процесу, і до його результату. У цьому сенсі українська мова навіть має певні переваги, оскільки щодо результату можна використовувати такі слова, як «адаптованість» та «інтегрованість». Деякі дослідники також висловлюють важливі критичні зауваження та побоювання, що концепт «інтеграції» по відношенню до біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших вимушених мігрантів є загальним і включає надто багато різних аспектів. Цим пояснюється відсутність загальноприйнятого визначення теорії чи моделі інтеграції імігрантів (біженців).

Утім, з'ясувалося, що одним із ключових понять, які описують стан соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб та рівень його розв'язання, є поняття «адаптація», точний зміст якого на сьогодні залишається до кінця не визначеним.

З'ясування суті досліджуваного явища дозволив теоретичний концепт, враховуючи при цьому: філософські положення теорії наукового пізнання про активну роль особистості у перетворенні дійсності (М. Бердяєв, В. Біблер, М. Каган та інші);

культурологічні теорії, що стосуються питань формування особистості у соціумі (Ф. Баас, А. Кармін, Л. Коган, В. Леонтєва, Т. Парсонс, В. Розін та інші).

У ході дослідження з'ясувалося, що існує два теоретико-методологічні підходи (соціокультурний та ресурсний), які виходять за межі конкретної науки дослідження проблеми адаптації та представляють досить різні кути зору на те, чим є адаптація для внутрішньо переміщених осіб.

Виявлені відмінності в теоретико-методологічних підходах дозволили вченим констатувати наступне.

1. У рамках соціокультурного підходу сутність поняття «адаптація» розглядається, як:

а) подолання шоку від зміни звичного культурного оточення та необхідність пристосуватись до іншої культури;

б) «адаптація» по відношенню до внутрішньо переміщених осіб означає подолання психологічного стресу, викликаного фактом переміщення до нового місця проживання. Цей підхід приділяє увагу внутрішньому світу внутрішньо переміщених осіб.

2. Ресурсний підхід передбачає, насамперед:

а) отримання інформації щодо наявності та розташування в новому місці проживання ресурсів, які необхідні внутрішнім переміщеним особам для підтримки життєдіяльності. Отже, зазначений підхід приділяє більшу увагу зовнішнім атрибутам внутрішньої переміщеності.

Вивчення сутності поняття «адаптація» у психології, соціології й педагогіці уможливило твердження про те, що цей феномен пов'язаний не тільки з процесами пристосування людини до нових умов діяльності, а й із особистісним і професійним становленням індивіда, що ґрунтується на концепції персоналізації (А. Петровський) та належному часовому регламентуванні (фази – С. Клімов, стадії – Т. Зеєр, Т. Кудрявцева, Т. Левітан).

Установлено також, що існує зацікавленість окремих наук (філософії, педагогіки, психології, медицини, антропології) в контексті питань щодо адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Попри те, що для кожної з названих наук у дослідженні адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища існують свої методологічні особливості, продиктовані предметом дослідження й фокусом дослідницького інтересу, можна підкреслити у зазначених підходах спільну особливість: соціокультурний і ресурсний, останній з яких можна назвати в широкому сенсі «економічним», не поширюються за межі тільки однієї наукової дисципліни.

Так, наприклад, педагогіка у пошуках відповіді на способи регулювання культурної, морально-етичної проблематики внутрішньо переміщених осіб, яка притаманна сучасній теорії і практиці виховання, де вкрай загострилась суперечка про ціннісні судження, звертається до методологічних основ сучасної філософії, а саме – комунікативної філософії – одного із найважливіших напрямків сучасної як західної філософської думки (К.О. Апел, В. Кульман, П. Ульріх та ін.), так і вітчизняної (М. Єрмоленко).

Звернення до комунікативної філософії репрезентує собою методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації, відкриваючи тим самим шлях до виховання етичних норм на основі принципу справедливості та досягнення взаєморозуміння.

Комунікативна філософія надає категорії «адаптація внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища» нового, етичного, інтерсуб'єктивного забарвлення поряд з такими етичними категоріями, як «відповідальність», «справедливість», «суверенність особистості», «обов'язок та сумління». І це стосується не тільки дослідників категорій комунікативної філософії, а й вивчення

аксіологічних категорій виховання, виявлення соціальних інститутів (серед яких визначено й університетське середовище), що сприяють ефективній адаптації особистості до середовища.

Апеляція до комунікативної теорії як методологічної основи проблематики нашого дослідження обумовлена ще й тематизацією у вимірах «життєвого світу» особистості внутрішньо переміщених осіб. У цьому понятті сутнісно розуміється також семантичний поділ світу на «наш» та «їхній», забезпечуючи горизонт виховання толерантності та порозуміння для «наших». Осі «своїх» та «чужих» утворюють множинність наявних життєвих світів, плюральність матеріальних інтерпретацій світу тими, хто перебуває на чужій території (у нашому випадку – це внутрішньо переміщені особи).

Із позиції аксіології виховання, життєвий світ, який інтерпретується особистістю на «свій» і «чужий» під час перебування на іншій території, дає людині потужний виховний заряд до адаптації, що полягає не лише в осягненні своїх традицій і звичаїв, а й у здійсненні взаєморозуміння. Останнє можна визначити поняттям посткласичної філософії – дискурсом. Дискурс – це спосіб діалогічно аргументованої перевірки спірних домагань значущості стверджувальних та нормативних висловлювань (а також дій) з метою досягнення універсального (тобто, значущого для всіх, хто здатний до розумної аргументації) консенсусу.

Враховуючи результати аналізу праць учених, нами узагальнено принципи, спрямовані на адаптацію внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища, а саме:

принцип гуманізму й демократизму в поєднанні з високою вимогливістю та повагою до особистості;

принцип суб'єкт-суб'єктного характеру виховних взаємин;

принцип інкультуралізму, що ґрунтується на діалозі між народами, культурами. Через діалог та за його допомогою здійснюється самовизначення культури, виявлення особистісних детермінант, самосвідомість і самоствердження особистості;

принцип диференціації та індивідуалізації тощо, – перелік можна продовжити.

Висновки. Проведений, хоча й не в повному обсязі, аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми дає підстави констатувати, що одними з головних ключових понять, які застосовуються по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, слід виокремити поняття «інтеграція», «реінтеграція» та «адаптація», останнє з яких означає складний процес поетапного входження внутрішньо переміщених осіб до умов університетського середовища. Цей принцип поліфункціональний і є необхідною умовою і засобом ідентифікації людини з фаховою діяльністю.

Список використаних джерел

1. Беляєва Н. Організаційно-педагогічні умови адаптації внутрішньо переміщених студентів до університетського середовища / Н.Беляєва, О.Жданова-Неділько // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2016. Випуск 17. – С. 29–34.
2. Донских Т.П. Социально-психологическая адаптация студента-мигранта в новых социокультурных условиях / Т.П. Донских // Вестник Оренбургского гос. пед. ун-та. – 2010. – №12(118). – С. 167–172.
3. Дуб В.Г. Адаптація студентів-переселенців до вищого навчального закладу / В.Г.Дуб // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2016. – Випуск 2. – Том 2. – С.36–40 (Серія «Психологічні науки»).
4. Завьялова Е. Психологические механизмы социальной адаптации человека / Е.Завьялова // Вестник Балтийской педагогической академии. – 2001. – №6. – 28 с.
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Джерело доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
6. Кращенко Ю. Умови адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища засобами студентського самоврядування / Ю.Кращенко, Г.Сорокіна // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2016. Випуск 17. – С. 89–96.
7. Титар І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця / І.О.Титар // Українській соціум, 2016. – №4(59). – С. 57–68.

Стаття надійшла до редакції 04. 09. 2017 р.

BARDINOV A.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

BARDINOVA A.

Main Territorial Department of Justice in the Poltava Region, Ukraine

A BRIEF CHARACTERIZATION OF KEY CONCEPTS THAT APPLY TO INTERNALLY DISPLACED PERSONS

This article actualizes the problem of adaptation of internally displaced persons to the university environment.

The analysis of scientific sources from the mentioned problem has been conducted, which gave grounds to be named among the key concepts applied to internally displaced persons, such as "integration", "reintegration" and "adaptation", the latter of which means the complicated process of phased entry of internally displaced persons to the conditions of the university environment.

The principles of adaptation of internally displaced persons to the university environment are generalized, namely: the principle of humanism and democracy, combined with high demands and respect for the individual; principles of the subject-subjective nature of educational relationships; the principle of inculturation, based on dialogue between peoples and cultures. Through the dialogue and with it, the self-determination of culture, the identification of personal determinants, self-consciousness and self-affirmation of the individual are realized; the principle of differentiation and individualization.

Key words: *internally displaced persons, students-settlers, adaptation, integration, reintegration.*